

УДК 82-94:930

*Альона Торопцева,
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
сектор генеалогічних та геральдичних досліджень,
Інститут історії України НАН України (м. Київ, Україна)
aliona.m.am@gmail.com*

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МЕМУАРІВ ЯК ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ У ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті розглядаються підходи зарубіжних науковців до мемуарів як історичних джерел у контексті категорії еґо-документів. Починаючи з середини ХХ ст., еґо-документи стали предметом активних дискусій у наукових колах, і навіть сьогодні полеміка щодо їх ролі в історичних дослідженнях ще не завершилася. У статті представлено огляд сучасних зарубіжних джерело-знавчих досліджень із мемуаристики, розглянуто питання визначення поняття мемуарів, їх критики та специфіки дослідження, а також місця у системі історичних джерел. Увага також приділяється ставленню зарубіжних істориків до таких специфічних рис мемуарних джерел, як суб'єктивність, психологізм та емоційна забарвленість.

***Ключові слова:** еґо-документи, мемуари, мемуаристика, зарубіжна історіографія, історичні джерела, суб'єктивність мемуарів.*

*Alona Toroptseva,
Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Researcher,
Subdepartment of genealogical and heraldic research,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
aliona.m.am@gmail.com*

DEFINITION OF THE CONCEPT OF MEMOIRS AS HISTORICAL SOURCES IN FOREIGN HISTORIOGRAPHY

The article deals with the approaches of foreign scholars to memoirs as historical sources in the context of the category of ego-documents. Since the middle of the XXth century, ego-documents have become the subject of active discussions in academic circles, and even today the controversy over their role in historical research has not yet come to the end. The article presents an overview of modern foreign sources studies on memoiristics, it has also been discussed the definition of the concept of memoirs, their criticisms and specifics of the research, as well as the definition of their place in the system of historical sources. The attention has been also paid on the

relation of foreign historians to such specific features of memoir sources as subjectivity, psychological aspects and emotionality.

Key words: *ego-documents, memoirs, memoiristics, foreign historiography, historical sources, subjectivity of memoirs.*

У сучасній українській історіографії мемуари розглядаються як історичні, біографічні, просопографічні джерела. Сьогодні центральними категоріями у теорії мемуаристики залишаються питання класифікації мемуарів, їх критики та специфіки дослідження, а також визначення місця у системі історичних джерел.

Серед сучасних істориків-джерелознавців, що досліджують мемуарні джерела, можна назвати таких: С. Макарчук¹, І. Войцехівська², А. Дмитренко³, М. Казьмирчук⁴, О. Коляструк⁵, Н. Любовець⁶ та ін. В українському джерелознавстві сьогодні продовжує формуватися більш точне та чітке визначення мемуарів як історичних джерел. В останні роки з'являються окремі дисертаційні дослідження, присвячені темі мемуарних історичних джерел, наприклад, роботи А. Малика “Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 — квітень 1918 рр.)”⁷, Ю. Каліберди “Військова мемуаристика як джерело вивчення історії українських військових формувань 1917–1921 рр.”⁸, Ю. Щербака “Щоденник” Федора Євлашевського як історичне джерело: структурний аналіз та системна реконструкція”⁹, В. Пархоменка “Вітчизняна мемуа-

¹ Макарчук С. *Писемні джерела з історії України: курс лекцій*. Львів, 1999.

² Войцехівська І.Н. Дипломатична мемуаристика як об'єкт джерелознавства. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*, 2 (2002), 502–518.

³ Дмитренко А.А. Визначення поняття “мемуарні джерела” в радянській історіографії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 36 (2013), 305–308.

⁴ Казьмирчук М. *Джерела особового походження*. К., 2010.

⁵ Коляструк О.А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*, 2 (2008), 145–153.

⁶ Любовець Н.І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика: зб. наук. праць*, 7 (2010), 66–104; Її ж. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*, 24 (2009), 277–291.

⁷ Малик А.О. *Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 — квітень 1918 рр.)*: дис. канд. істор. наук: 07.00.06 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999.

⁸ Каліберда Ю. *Військова мемуаристика як джерело вивчення історії українських військових формувань 1917–1921 рр.*: дис. канд. істор. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. К., 2003.

⁹ Щербак Ю. *“Щоденник” Федора Євлашевського як історичне джерело: структурний аналіз та системна деконструкція*: дис. канд. істор. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009.

ристика як джерело з історії національно-визвольних змагань 1914–1921 рр.”¹⁰, В. Іващенко “Мемуари професорів та студентів з історії Харківського університету ІХ — початку ХХ століття”¹¹, М. Федунь “Українська мемуаристика в Галичині кінця ХІХ — початку ХХ століття: жанрово-стильові особливості”¹². Указані наукові праці є значним внеском у розвиток українського джерелознавства в галузі мемуаристики.

Проте, дослідження зарубіжних науковців у галузі мемуаристики в Україні досі залишаються поза увагою. Тому для сучасного осмислення та критичного аналізу мемуарів як історичних джерел вважаємо за необхідне вивчення не тільки вітчизняної історіографії, а й зарубіжних досліджень останніх років.

Метою статті є огляд та аналіз поглядів зарубіжних дослідників щодо мемуарів як історичних джерел, а також визначення їх місця у сучасному джерелознавстві.

Іноземні науковці, такі як П. Фесс, Е. Фарбштейн, Р. Деккер, К. фон Грейерц та ін., детально та всебічно розглядають мемуарні історичні джерела у своїх наукових розробках. Зауважимо, що категорія наративних джерел узагалі викликає значний інтерес у зарубіжних науковців, які для означення групи джерел особового походження застосовують термін “его-документи”, у контексті яких досліджуються безпосередньо мемуари. Вказане поняття було введено до наукового обігу в середині 1950-х рр. голландським істориком та письменником Ж. Прессером, який визначав его-документ як “термін, що об’єднує автобіографії, мемуари, щоденники, особисті листи та інші тексти, в яких автор описує виключно свою діяльність та почуття”¹³. Досліджуючи его-документи, історик зіштовхується із категорією “Я” або, в окремих випадках (Цезар, Генрі Адамс), з категорією “Він”, як об’єктом, що описує події із подальшою присутністю у тексті¹⁴.

Пізніше, з 1980-х рр., група вчених на чолі з Р. Деккером, працюючи у своїх дослідженнях з великим масивом голландських особових доку-

¹⁰ Пархоменко В. *Вітчизняна мемуаристика як джерело з історії національно-визвольних змагань 1914–1921 рр.*: дис. докт. істор. наук: 07.00.06 / НАН України. Ін-т історії України. К., 2014.

¹¹ Іващенко В.Ю. *Мемуари професорів та студентів з історії Харківського університету ХІХ — початку ХХ ст.*: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Дніпропетров. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2004.

¹² Федунь М.Р. *Українська мемуаристика в Галичині кінця ХІХ — початку ХХ століття: жанрово-стильові особливості*: автореф. дис...канд. філол. наук: 10.01.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2001.

¹³ Dekker, R. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización (MyC)*, 5 (2002), 13.

¹⁴ *Ibid.*, 14.

ментів, датованих із 1500 по 1814 рр., деталізували це поняття. Р. Деккер під цим терміном бачить “текст, в якому автор описує свої дії, думки та почуття”¹⁵. На сьогодні термін “его-документи” охоплює автобіографії, мемуари, щоденники особистого походження, а також дорожні (мандрівні) щоденники¹⁶. Литовський дослідник А. Пачевічіус відносить до цієї групи джерел також і листи¹⁷.

Зарубіжні дослідники вважають за необхідне комплексно аналізувати его-документи як джерела, саме тому важливим є їх опрацювання не лише в історичному аспекті, а й в лінгвістичному. Так, фахівці у цій галузі (М. ван дер Вол, Г. Руттен) розподіляють всі его-документи на п’ять груп, орієнтуючись на текстологічну специфіку (мовна подія та її фіксація): записані тексти (стенограми інтерв’ю, протоколи судового розгляду), тексти-спогади (наприклад, розповіді колишніх рабів), уявні тексти (листи, щоденники), оглядові (коментарі) та винайдені тексти (літературний діалект)¹⁸.

Сьогодні також існує класифікація усіх его-документів, що складається з трьох груп у залежності від їх доступності для громадськості: его-документи особистого використання, до яких відносяться щоденники; его-документи обмеженої розповсюдженості (листи, електронна пошта); его-документи, що у цілому доступні для громадськості (блоги, особисті книги)¹⁹. До третьої групи можна віднести також мемуари, які здебільшого пишуться для опублікування, та, внаслідок цього, відкриті для широкого кола читачів.

Проте, тип его-документу не визначає його аудиторію, адже окремі щоденники, як зазначає Е. Клейнресінк, із часом видаються у формі книг, а частина інтернет-блогів мають обмежений доступ для певного кола користувачів, що мають бути запрошеними для того, щоб бачити зміст цих інтернет-сторінок²⁰.

Починаючи з середини ХХ ст., его-документи стали предметом гострої полеміки у наукових колах. Вони викликали інтерес як із боку лінгвістів та філологів, так й істориків, проте останні не поспішали віднести

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Greyerz, K., von. Ego-Documents: The Last Word? *German History*, 28 (3) (2010), 278.

¹⁷ Pacevičius, A. Ego-documents as First-Person Writings: State of Art and Research in Lithuania and Diaspora. *Estonia: Accessing the History of the Baltic Diaspora: Baltic Heritage Network Conference*, 2009, 284.

¹⁸ Wal, M.J. van der; Rutten, G.J. Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective. *Advances in Historical Sociolinguistics*, 1 (2013), 1.

¹⁹ Kleinreesink, L.H.E. Researching ‘the most dangerous of all sources’: Egodocuments. In: *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies*, 2014, 5.

²⁰ Ibid., 5.

їх до окремої незалежної категорії історичних джерел. До недавнього часу еґо-документи не розглядалися зарубіжними істориками як повноцінні джерела з історії, що містять достовірну інформацію, вони дистанціювалися від еґо-документів, особливо від автобіографій та мемуарів, через те, що такі джерела викликали більше запитань, ніж давали відповідей: хто створив цей документ? де? коли? і з якою метою? Адже для їх використання як історичних джерел необхідним є їх ретельне та критичне опрацювання.

Дж. Попкін зазначає, що автобіографії та мемуари часто сприймаються як сумнівні джерела в історичних дослідженнях, однак, у той же час, вони є незамінними та унікальними історичними джерелами²¹.

Своєю чергою, Р. Деккер стверджує, що специфіка еґо-документів полягає в тому, що вони мають читатися та перечитуватися, а їхня інтерпретація може з часом змінюватися²². З одного боку, на думку дослідника, вони являють собою джерела, що більше відносяться до літературного жанру, де правда може бути навмисно чи ненавмисно перекручена самим автором; з іншого боку, еґо-документи представляють собою твори, в яких читач зіштовхується, навіть взаємодіє, з кимось із минулого, що й підтверджує історичний контекст еґо-документів²³.

Полеміка щодо сенсу еґо-документів та їх ролі в європейських історичних дослідженнях продовжується і надалі. Так, у грудні 2006 р. у Парижі було проведено конференцію “Les écrits du form privé en Europe (moyen âge, époque moderne, époque contemporaine)” (“Твори особового походження в Європі (середні віки, епоха модернізму, сучасна епоха)”) на чолі із французькими істориками Ф.-Ж. Ружи та Ж.-П. Барде, на якій було розглянуто перспективи використання поняття еґо-документів у загальній європейській науці. У травні 2008 р. у Бордо, Франція, Ф.-Ж. Ружи ініціював дослідницький семінар Європейського наукового фонду (ESF) за темою “Еґо-документи в європейському контексті”²⁴.

Узагалі, полеміка щодо надійності та доречності еґо-документів в історичних дослідженнях триває і донині. Погляди науковців розділяються: певна частина істориків позитивно сприймає такі джерела в історичному контексті, вважає суб’єктивність та присутність авторського “Я” цінною властивістю джерел такого типу, що мають розглядатися комплексно та усебічно, а це, в свою чергу, деталізує та поглиблює історичний науковий пошук; інша частина істориків не сприймає еґо-

²¹ Popkin, J.D. *History, Historians, and Autobiography*. Chicago: University of Chicago Press, 2005, 23.

²² Dekker, R. Op. cit., 31.

²³ Ibid.

²⁴ Greyerz, K. von. Op. cit., 275.

документи як історичні джерела, стверджуючи, що вони взагалі не висвітлюють історію, а мають інший контекст. Так, існує думка, що ці джерела зосереджують у собі лише емоції, почуття, психологічні ефекти та особливості навколишнього середовища²⁵. Дослідники наполягають на тому, що такі документи не відтворюють факти, вони є лише ілюстрацією до реальних подій минулого, але аж ніяк не історичними джерелами.

Проте, існує й інша дослідницька позиція: окремі історики взагалі не погоджуються з цими твердженнями та віддають належне значенню цієї групи джерел. Так, наприклад, Д. Скардал спростовує цю думку, ставлячи такі запитання: чи не може історія стикатися із психологією, розглядати емоційну, психологічну сторону життя суспільства? Чи не може історик, у свою чергу, досліджувати середовище, соціальні аспекти певного періоду?²⁶

Британський науковець Дж. Мортімер, розмірковуючи над місцем мемуарів у сучасній науці, зупиняється на актуальних питаннях в галузі мемуаристики: чи є мемуари основними повноцінними історичними джерелами або варто все ж відносити їх до групи другорядних, додаткових джерел? А також яке місце займають спогади між правдою та вигадкою, реальністю та уявою? Яким чином істориків відокремити ці категорії під час аналізу творів цього типу?²⁷

Проте, як відмічає американський історик П. Фесс, простежується зміна парадигми їх сприйняття як історичних джерел. В останні роки мемуарна література все більше і більше розглядається в лінгвістичному та соціальному аспектах. У той же час, ця дослідниця зазначає, що для істориків мемуари становлять проблему, своєрідний виклик для науковця. Загальна риса мемуарів — превалювання індивідуальної авторської візії, що і визначає специфіку їх використання в історичних дослідженнях.

Суб'єктивність мемуарів зарубіжними дослідниками розглядається як провідна специфічна риса цих джерел. Саме вона є визначальним чинником жанрової приналежності спогадів. Проте ця риса у зарубіжних дослідженнях не розглядається негативно чи, навпаки, позитивно, здебільшого її визначають як нейтральну характеристику, що вказує на жанрову специфіку мемуарів. Адже в кожного мемуариста своя правда, своє бачення, свої погляди, що він і переносить на сторінки своїх спогадів. Написання мемуарів — це своєрідне “бажання повернути, пережити свій

²⁵ Skårdal, D.B. "Hard" Facts and "Soft" Sources: Literature as Historical Source Material? *American Studies in Scandinavia*, 16 (2) (1984), 72.

²⁶ Ibid.

²⁷ Mortimer, G. *Eyewitness Accounts of the Thirty Years War 1618–48*. New York: PALGRAVE Houndmills, 2002, 189–190.

реальний досвід”²⁸. Суб’єктивність мемуарів виражається також у тому, що вони можуть бути фіктивними, сфабрикованими. В них історичні факти можуть бути перекручені або висвітлені з авторської “позиції правди”, адже саме через пам’ять виражається суб’єктивність. Часто автори вибірково описують події, окрему інформацію можуть взагалі замовчувати або змінювати. У зв’язку з цим, зарубіжні дослідники часто стверджують, що пам’ять не є засобом для історичних реконструкцій, а особисте, індивідуальне, у свою чергу, не тотожно категорії соціального²⁹.

На сучасному етапі щодо визначення поняття категорії его-документів як історичних джерел превалює думка, що базисом, основою джерел цієї групи (автобіографій, мемуарів, щоденників, сімейних хронік тощо) є не стільки “его”, скільки категорія “Я”, навколо якої зосереджуються культурні, лінгвістичні, а також соціальні аспекти³⁰. Тобто центральним поняттям цих джерел є особистість автора, яка ґрунтується на власних специфічних компонентах, властивих лише їй. Сьогодні простежується така тенденція, що его-документи розглядаються як індивідуальний продукт певного автора³¹.

У той же час, его-документи, на сьогоднішній момент, здобувають все більший соціальний контекст. Джерела цього типу зараз визначають як культурний продукт, так звані “розповідні розгортки кодифікованих культурних моделей”³². Так, німецький історик П. Красніцер дійшов висновку, що в его-документах — не персональна правда, а досвід, який виражається у тому, як культури складають контекст інтерпретації та запам’ятовування подій, адже й огляди, й мемуари здебільшого формуються суспільством або соціальним середовищем³³.

І все ж, останнім часом історики все частіше обирають его-документи, зокрема мемуари, об’єктами своїх досліджень і змінюють своє ставлення до джерел цієї групи на більш серйозне. Зауважимо, що за кордоном его-документи є об’єктом дослідження не тільки істориків, а й соціологів, лінгвістів, а також психологів, що свідчить про міжгалузеве значення его-документів. Так, наприклад, американський психолог Д. МакАдамс стверджує, що вивчення “життєвих історій є ключовим у сучасній психології”³⁴.

²⁸ Fass, P.S. The Memoir Problem. *Reviews in American History*, 34 (1) (2006), 121.

²⁹ Ibid., 111.

³⁰ Greyerz, K. von. Op. cit., 281.

³¹ Kleinreesink, L.H.E. *On Military Memoirs. A Quantitative Comparison of International Afghanistan War Autobiographies, 2001–2010*. Leiden, 2016, 14.

³² Ibid.

³³ Kleinreesink, L.H.E. Researching ‘the most dangerous sources’..., 4.

³⁴ Kleinreesink, L.H.E. *On Military Memoirs...*, 15–16.

Зарубіжні історики часто використовують его-документи, у тому числі і мемуари, з метою дослідження певної сфери життя суспільства у певний проміжок часу (мемуари політиків, дипломатів, військові мемуари тощо). Наразі в зарубіжній науці є актуальними гендерні дослідження, що також відзначилося й на тематиці досліджень мемуарних. Усе частіше як історичні джерела розглядаються спогади жінок. Так, Л. Камра розглядає питання, актуальне на сьогодні — роль та значення гендеру в індивідуальних життях та суспільстві. Вона акцентує увагу на тому, що саме в спогадах жінок відображаються гендерні конструкції самовизначення, самосприйняття та самопрезентації жінок у соціумі³⁵. Дослідниця віддає належне мемуарам як джерелам з історії, особливо у контексті життя жінок та їх соціальної ролі у певні історичні періоди. Проте, вона не спростовує того, що ці джерела далеко не проблематичні, адже їхній аналіз вимагає певної підготовки, а інформація, наведена в них, має розглядатися у контексті ідентичності, взаємовідносин та структур, з якими пов'язана авторка мемуарів³⁶.

Мемуари у зарубіжних дослідженнях, здебільшого, розглядаються як “важливий історичний інструмент”, особливо для соціальних істориків, які за допомогою мемуарних джерел здатні реконструювати життя звичайних людей³⁷. Саме у XX та XXI ст. “проблема мемуарів” стає все більш значущою у контексті культури, літератури та соціального розвитку. Зацікавленість соціальних істориків у мемуарах базується на тому, що саме мемуаристи приділяють значну увагу соціальним деталям життя свого періоду. Для соціальних істориків мемуари — це чудова можливість заглибитися в особливості суспільного середовища за допомогою “живого досвіду минулого”³⁸.

Характерним для творів мемуарного жанру є значний психологізм, адже саме через свої спогади автори виражають себе, своє внутрішнє “Я”, що потім під час досліджень розглядається крізь призму історії.

Проте, популярність мемуарної літератури останнім часом є нічим іншим, як свідомим зростання інтересу до історії у сучасному світі. Дж. Волек пояснює таку зацікавленість автобіографіями та мемуарами тим, що читачі хочуть дізнатися про досвід іншої людини, про “справжнє життя” з позиції іншої особистості. Люди прагнуть дізнатися про життя, життєві уроки, рольові моделі тощо. Такі твори дозволяють ближче

³⁵ Kamra, L. Self-Making through Self-Writing: Non-Sovereign Agency in Women's Memoirs from the Naxalite Movement. *The Ethics of Self-Making in Postcolonial India*, 7 (2013), 4.

³⁶ Ibid., 6.

³⁷ Fass, P. Op. cit., 107.

³⁸ Ibid., 110.

розглянути історичні та вагомі соціальні питання поза контекстом наукового академічного стилю мовлення³⁹. Дослідниця робить акцент на жанровій виключності мемуарних джерел, адже вони можуть бути одночасно історичними і художніми творами, проте не можуть бути чимось одним. Тому Дж. Волек закликає розглядати мемуарні джерела як з позиції історії, так і з позиції літератури. Щодо авторів спогадів та автобіографій, дослідниця називає їх своєрідними “соціологами та культурними критиками”, вона зазначає, що вони є учасниками-оглядачами життя, подій, які вони, критично осмисливши, подають у формі своїх спогадів⁴⁰.

Незважаючи на певні суб’єктивні риси мемуарів, зарубіжні дослідники все ж сходяться на думці, що, застосовуючи лише архівні документи, історик може лише висувати гіпотези, робити припущення щодо внутрішніх аспектів історичних подій. Історик у даному випадку може тільки поставити себе на місце очевидця подій, але аж ніяк не бути ним. Тобто, мемуари є джерелом, що створене свідком історичних подій, а історик, у свою чергу, не має ототожнювати себе із безпосереднім очевидцем⁴¹. Адже історик має “свій власний досвід, надії, співчуття, тривоги, а також інший широкий спектр людських емоцій, тому є цілком можливим, що історик може переносити своє власне розуміння та сприйняття своїх почуттів на історичний суб’єкт, що він досліджує”⁴². Таким чином, емоційне співпереживання не має заважати історику критично оцінювати мемуарний твір як історичне джерело. Тому питання раціональної та детальної критики мемуарів сьогодні є вельми актуальним.

Досліджуючи мемуарні твори, зарубіжні історики беруть до уваги важливість психологічної сторони цієї групи джерел, адже саме психологізм мемуарів багато в чому визначає їх історичну цінність. Так, Дж. Волек акцентує увагу на когнітивному (системі настанов, переконань, поглядів автора) та афективному (емоційний аспект) компонентах, що впливають на персоніфікований та суб’єктивний характер твору. Незважаючи на суб’єктивність мемуарів, дослідниця називає мемуариста своєрідним “гідом в історію”⁴³. Дж. Волек стверджує, що мемуарист у своїх спогадах знаходить шляхи для того, щоб продемонструвати свої думки та

³⁹ Wallach, J.J. *Remembering Jim Crow: The literary memoir as historical source material. (Doctoral Dissertation)*. Amherst, 2004, 13.

⁴⁰ Ibid., 31–32.

⁴¹ Wallach, J.J. Building a Bridge of Words: The Literary Autobiography as Historical Source Material. *Biography*, 29 (3) (2006), 449.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid., 448.

почуття щодо історичного моменту по відношенню до інших людей в однакових соціальних середовищах.

До того ж, індивідуальні спогади не мають читатися окремо від інших матеріалів; читання мемуарів має підкріплюватися додатковим знанням про описуваний період та події. Це необхідно для більш об'єктивного дослідження та критичного осмислення змісту спогадів, що є обов'язковим для історичного наукового пошуку.

Зарубіжні джерелознавці серед мемуарів виокремлюють таку категорію, як літературні мемуари, тобто такі, що становлять більшу цінність як твори літературного жанру, ніж історичного. Також до них застосовують термін “твори літературного мистецтва”⁴⁴. Незважаючи на специфічний характер таких творів, зарубіжні автори наголошують на виключності таких мемуарів саме як джерел з історії. Літературні мемуари, перш за все, базуються на фактах, тому вони є відображенням реального минулого, а не вигаданого світу. Однак джерелам цього жанру притаманне різноманіття літературних прийомів, що властиві також і художнім творам. Літературні мемуаристи — “досвідчені письменники, адже в них є навички створення вигаданих світів, чим вони користуються, описуючи світ реальний”⁴⁵.

Дж. Волек навіть проводить паралель між мемуаристами, зокрема літературними, та істориками. Так, автори літературних мемуарів, працюючи над своїм твором, переносять свою особистість, своє “Я” на персонажів та описують світ таким, як він існує, зі своєї точки зору. Це ще раз підкреслює суб'єктивний характер мемуарів як унікальну специфічну рису джерел цієї групи. Історик, у свою чергу, може лише зробити розповідний опис світу, який по відношенню до нього не існував⁴⁶. Тобто дослідниця таким чином ще раз підтверджує думку про те, що історик, на відміну від автора мемуарів, не може ототожнювати себе із безпосереднім очевидцем історичних подій. “Історики описують ті світи, що зникли”⁴⁷.

Історики, до того ж, не можуть зафіксувати безпосередність минулого так, як це може зробити мемуарист. Цікавою є думка дослідниці про те, що історики пишуть про підтвержені та “довільні хронологічні етапи”. Описуючи події, вони керуються певними фіксованими датами, що мають значну історичну цінність. Найчастіше — це початок та кінець війни, вибори політичних лідерів, економічні кризи тощо. Проте, Дж. Волек зазначає, що реальне життя, що є основою для мемуаристів, не має

⁴⁴ Ibid., 459–460.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid., 460.

жодної структури. Мемуарист у своїх спогадах демонструє невизначеність, яку він відчував у різні періоди свого життя, тоді як історик, описуючи події, робить це послідовно та впевнено, завжди знаючи результат⁴⁸.

Також у зарубіжних дослідженнях мемуари часто співвідносяться із щоденниками. Так, Е. Фарбштейн, розглядаючи різницю між спогадами та щоденниками, стверджує, що в мемуарах більше уваги приділяється емоційній стороні, переживанням, почуттям, тим не менш, вона проводить паралелі між ними. Щоденники часто схожі на тематичну доповідь, огляд, тоді як мемуари є більш детальними, більше уваги надається незначним нюансам та подробицям⁴⁹.

Проте, Е. Фарбштейн надає високу оцінку мемуарам як історичним джерелам та говорить про трансформацію ролі спогадів в історичних дослідженнях. Вона зазначає, що мемуарній літературі має приділятися значно більше уваги, ніж раніше.

Значна увага в зарубіжних працях приділяється й специфіці та алгоритмам дослідження мемуарних джерел. Історик має підходити до дослідження цієї джерельної групи комплексно, з урахуванням різноманітних аспектів, особливо до авторства твору. Так, під час опрацювання джерела обов'язковим є вивчення особистості автора, його соціального статусу, професійної діяльності, поглядів, його походження, життєвого шляху. Усі ці чинники значно впливають на характер твору, його зміст та навіть стиль мовлення.

Так, розмірковуючи над специфікою дослідження мемуарних джерел, Дж. Волек визначає два етапи їх опрацювання: перший етап — читання та розуміння тексту; другий етап — критичний аналіз, у тому числі й вивчення постаті автора, його поглядів та того, як усе це могло вплинути на характер та зміст його спогадів⁵⁰. Дослідниця називає мемуари синтезом пам'яті та історії, а сам процес створення мемуарного твору — трансформацією живих спогадів у фіксовану історію. Тому важливим етапом у дослідженні мемуарів є аналіз мотивів їх створення, мети автора (для чого він зафіксував свої спогади). До того ж, важливим є огляд та розуміння історичного періоду, в якому жив автор, які конкретні події відбувалися, як їх оцінюють історики загалом; важливо якомога об'єктивніше співвіднести ці історичні події із суб'єктивним їх поданням автором мемуарів, що досліджуються. Мемуари не можна аналізувати ізольовано, окремо від історичних матеріалів. До того ж, мемуари і самі

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Farbstein, E. Diaries and Memoirs as a Historical Source — The Diary and Memoir of a Rabbi at the “Konin House of Bondage”. *Yad Vashem Studies*, 26 (1998), 10.

⁵⁰ Wallach, J.J. *Remembering Jim Crow...*, 34–35.

по собі не виникають окремо від суспільних та політичних процесів, культурного фону та ін. Також Дж. Волек стверджує, що аналіз мемуарів як історичних джерел неможливий без урахування статі автора, його політичного світогляду, соціального статусу та расової приналежності⁵¹.

Крім того, одним із ключових завдань історика у контексті аналізу мемуарних джерел є порівняння та зіставлення мемуарів з іншими історичними документами для складання якомога повнішої історичної картини. Проте, дослідниця зазначає, що і донині триває суперечливий діалог стосовно справжньої природи минулого, адже спогади дуже часто є своєрідним викликом офіційній історії⁵².

Зазначимо, що під час дослідження мемуарних джерел зарубіжні науковці застосовують як історичний, так і текстологічний підходи. Так, Е. Клейнресінк підходить до аналізу его-документів, зокрема до військових мемуарів, що є предметом її наукових зацікавлень, комплексно, а також зауважує на всіх елементах, що супроводжують книгу. Дослідниця виокремлює три текстових елементи его-документів: паратекст, текст та слово⁵³. До першої категорії вона відносить усе, що обрамляє текст: від обкладинки та передмови до рецензій на книгу та інтерв'ю із автором. Паратекст досліджується для аналізу взаємовідносин автора із читацькою аудиторією. На особливу увагу також заслуговують ілюстрації та фотографії, що додає дослідженню детальності⁵⁴. Другий елемент — це безпосередньо текст. На цьому етапі важливим є аналіз сюжету твору, а також головних тем та проблематики, які зачіпає автор. Третій етап дослідження — слова тексту, його мова. Цей етап є вельми важливим для більш глибокого розуміння твору, а також безпосередньо особистості автора.

Отже, мемуари в зарубіжній історіографії розглядаються як важливий історичний інструмент, значуще джерело не тільки для безпосередньо історичної науки, а й в галузях психологічних, соціально-історичних та лінгвістичних досліджень. Психологізм та суб'єктивність мемуарів розглядаються зарубіжними науковцями нейтрально, визначаючи їх як такі характеристики, що підкреслюють жанрову специфіку спогадів. А психологізм мемуарів узагалі визначає їх історичну цінність. Проте, одним із головних завдань історика під час аналізу мемуарних джерел має бути їх верифікація та критичне осмислення шляхом їх порівняння та зіставлення з іншими історичними документами з метою деталізації дослідження та складання повної історичної картини.

⁵¹ Ibid., 90.

⁵² Ibid.

⁵³ Kleinreesink, L.H.E. Researching 'the most dangerous sources'..., 8.

⁵⁴ Ibid., 9.

Зарубіжні науковці багато уваги приділяють підходам та алгоритмам дослідження мемуарів, наголошуючи на необхідності комплексного їх аналізу. Історик обов'язково має враховувати постать автора, його політичні та релігійні переконання, а також соціальний статус та життєвий шлях. До того ж, у зарубіжних наукових працях робиться акцент на важливості текстологічного аналізу мемуарних джерел.

REFERENCES

1. Dekker, R. (2005). Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización (MyC)*, (5), 13–37. [in English].
2. Dmytrenko, A.A. (2013). Vyznachennia poniattia "memuarni dzhherela" v radians'kij istoriohrafii. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, (36), 305–308. [in Ukrainian].
3. Farbstein, E. (1998). Diaries and Memoirs as a Historical Source — The Diary and Memoir of a Rabbi at the "Konin House of Bondage". *Yad Vashem Studies*, (26), 87–128. [in English].
4. Fass, P.S. (2006). The Memoir Problem. *Reviews in American History*, 34 (1), 107–123. [in English].
5. Fedun', M.R. (2001). *Ukrains'ka memuarystyka v Halychyni kintsia XIX — pochatku XX stolittia: zhanrovo-styl'ovi osoblyvosti*. [Ukrainian memoirs in Galicia at the end of the 19th and the beginning of the 20th century: genre-style features] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Ivano-Frankivs'k. [in Ukrainian].
6. Greyerz, K., von (2010). Ego-Documents: The Last Word? *German History*, 28 (3), 273–282. [in English].
7. Ivaschenko, V.Yu. (2004). *Memuary profesoriv ta studentiv z istorii Kharkivs'koho universytetu XIX — pochatku XX st.* [Memoirs of professors and students about the history of Kharkiv University of the XIXth — early XXth centuries] (*Extended abstract of Candidate's thesis*) Dnipropetrovs'k. [in Ukrainian].
8. Kalakura, Ya.S., Vojtsekhivs'ka, I.N., & Korol'ov, B.I. (2002). *Istorychne dzhhereloznavstvo: pidruchnyk dlia studentiv istor. spets. VNZ*. Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
9. Kaliberda, Yu. (2003). *Vijs'kova memuarystyka iak dzhherelo vyvchennia istorii ukrains'kykh vijs'kovykh formuvan' 1917–1921 rr.* [Military memoir as a source for the study of the history of Ukrainian military formations 1917–1921] (*Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Kamra, L. (2013). Self-Making through Self-Writing: Non-Sovereign Agency in Women's Memoirs from the Naxalite Movement. *The Ethics of Self-Making in Postcolonial India*, 7, 1–12. [in English].
11. Kaz'myrchuk, M. (2010). *Dzhherela osobovoho pokhodzhennia*. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].
12. Kleinreesink, L.H.E. (2014). Researching 'the most dangerous of all sources': Egodocuments. In: *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* (pp. 1–25). [in English].

13. Kleinreesink, L.H.E. (2016). *On Military Memoirs. A Quantitative Comparison of International Afghanistan War Autobiographies, 2001–2010*. Leiden: Brill Academic Pub. [in English].
14. Koliastruk, O.A. (2008). Dokumenty osobovoho pokhodzhennia iak dzherela z istorii povsiakdennosti. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 2, 145–153. [in Ukrainian].
15. Liubovets', N. (2009). Memuary (spohady) iak dzherelo biohrafichnykh doslidzhen'. *Naukovi pratsi Natsional'noi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernads'koho*, (24), 277–291. [in Ukrainian].
16. Liubovets', N.I. (2010). Vyvchennia memuariv iak istorychnoho ta biohrafichnoho dzherela: do istoriohrafii problemy. *Ukrains'ka biohrafistyka: zb. nauk. prats'*, (7), 66–104. [in Ukrainian].
17. Makarchuk, S. (1999). *Pysemni dzherela z istorii Ukrainy: kurs lektsij*. L'viv: Svit. [in Ukrainian].
18. Malyk, A.O. (1999). *Memuary iak dzherelo do istorii ukrains'koi revoliutsii (berezen' 1917 — kviten' 1918 rr.)* [Memoirs as a source for the history of the Ukrainian Revolution (March 1917 — April 1918)] (*Candidate's thesis*). L'viv. [in Ukrainian].
19. Mortimer, G. (2002). *Eyewitness Accounts of the Thirty Years War 1618–48*. New York: PALGRAVE Houndmills. [in English].
20. Pacevičius, A. (2009). Ego-documents as First-Person Writings: State of Art and Research in Lithuania and Diaspora. *Estonia: Accessing the History of the Baltic Diaspora: Baltic Heritage Network Conference*. (pp. 283–288). Tartu. [in English].
21. Parkhomenko, V. (2014). *Vitchyzniana memuarystyka iak dzherelo z istorii natsional'no-vyzvol'nykh zmahan' 1914–1921 rr.* [Patriotic memoir as a source of the history of national liberation competitions 1914–1921] (*Doctoral thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
22. Popkin, J. D. (2005). *History, Historians, and Autobiography*. Chicago: University of Chicago Press. [in English].
23. Scherbak, Yu. (2009). "Schodennyk" Fedora Yevlashevs'koho iak istorychne dzherelo: strukturnyj analiz ta systemna dekonstruktsiia. [Diary of Fedor Evlashevsky as a historical source: structural analysis and system deconstruction] (*Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
24. Skårdal, D.B. (1984). "Hard" Facts and "Soft" Sources: Literature as Historical Source Material? *American Studies in Scandinavia*, 16 (2), 72–80. [in English].
25. Vojtsekhivs'ka, I.N. (2002). Dyplomatychna memuarystyka iak ob'iekt dzhereloznavstva. *Ukraina dyplomatychna. Naukovyj schorichnyk*, II, 502–518. [in Ukrainian].
26. Wal, M.J., & van der Rutten, G.J. (2013). Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective. *Advances in Historical Sociolinguistics*, 1, 1–17. [in English].
27. Wallach, J.J. (2004). *Remembering Jim Crow: The literary memoir as historical source material*. (*Doctoral Dissertation*). Amherst. [in English].
- Wallach, J.J. (2006). Building a Bridge of Words: The Literary Autobiography as Historical Source Material. *Biography*, 29 (3), 446–461. [in English].